

O'ZBEK MUSIQA MADANIYATI RIVOJIDA O'TMISH MEROSINING ILMIY - NAZARIY ASOSLARI.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14261844>

Tursunov Zoxidjon Abduraimovich

*Termiz davlat universiteti Milliy libos va san'at fakulteti Musiqa ta'limi kafedrası
o'qituvchisi*

Annotatsiya: Maqolada o'zbek xalqining uzoq o'tmishidan buyon ijod etib, turli vaziyat va davrlarda kuylab kelinayotgan qo'shiq va ashula, maqom, katta ashulalar, cholg'u sozlarini yaqindan o'rganamiz, ulardan ma'naviy bahra olamiz. deb yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: qo'shiq, ashula, maqom, katta ashulalar, cholg'u sozlari, musiqa san'ati, milliy qadriyatlarimiz, ijodiy an'analari.

Аннотация: В статье мы внимательно изучим песни и распевы, макамы, большие песни, музыкальные инструменты, которые создавались узбекским народом издавна и исполнялись в разных ситуациях и временах, и сможем духовно насладиться ими. объяснил как.

Ключевые слова: песня, статус, большие песни, музыкальные инструменты, музыкальное искусство, наши национальные ценности, творческие традиции.

Abstract: In the article we will carefully study songs and chants, maqams, great songs, musical instruments that were created by the Uzbek people for a long time and performed in different situations and times, and we will be able to spiritually enjoy them. explained how.

Key words: song, status, great songs, musical instruments, musical art, our national values, creative traditions.

Kirish. Musiqa san'atining azaliy an'analari Sharq xalqlari mada-niyatida shakllanib rivoj topganligi hamda butun bashariyatga ijodiy ta'sir etganligi, fanda o'z ijobatini topgan. Musiqaning sirli dunyosiga kirgan odam, uning mislsiz ummon ekanligini anglashi muqarrardir. Bu ummon - moziydan sadolanishi, tarix davomida zamon va makon qonuniyatlari negizida shakllanishi, an'analari kamolotida qadr topishi va qadriyatlarga aylanishi, ijodiyot degan ilohiy ne'mat asosida, jonli ravishda rivojlanib borishi bilan xarakterlanadi. Har bir davr o'zining musiqiy an'analari bilan izohlanishining ham hikmati shundadir. Hayot

taraqqiyoti jarayonlarida, G'arb madaniyatining o'ziga xos kamol topganligini esa, hozirgi zamori musiqa san'ati ko'lamidan ilg'ab olish mushkul emas. Buning negizida musiqa san'ati va uning ichki unsurlarini professionallik darajada umumlashish bosqichlarini o'tashi, bu jarayonda mutanosib tovush pardalarini uyg'unlashtirish hamda barcha barobar qabul qilishlari kabi mezonlar, umumbashariyat musiqa san'atining go'zal uyg'unlashishiga olib kelganligini e'tirof etish lozimdir. Natijada, musiqa san'ati ijodiyotida G'arb musiqa san'atiga intilish, o'xshatish, madaniyatiga ergashish kabi munosabatlar yuzaga keldi. Har bir xalq o'zining milliy musiqa san'ati bilan birgalikda, ular asoslangan g'arbonsa musiqa ijodiyotini shakllantirdilar. Buni, ilk bosqichlarini taqlidiy munosabat ekanligiga ham shubha yo'q. Lekin zamon va makon, mafkura va siyosat, qolaversa, zamonaviy ijodiy munosabatlar yangi yo'nalish- lami vujudga kelishini ta'minlab beradi. O'zbek xalq musiqa san'ati o'zining milliy jarayonlarida o'ziga xos va mukammal darajada shakllangan betakror xalq va mumtoz musiqa merosiga ega. XX asrga kelib, bu ijtimoiy hayot so'qmoqlarida va musiqa madaniyatimizda yangi yo'nalish joriy etila boshlandi. Bu ana shu g'arb musiqa madaniyatining negizida musiqa ijodiyotini kamol toptirish edi. Musiqa san'atining azaliy an'analari Sharq xalqlari madaniyatida shakllanib rivoj topganligi hamda butun bashariyatga ijodiy ta'sir etganligi, fanda o'z ijobatini topgan. Shuningdek, o'zbek milliy musiqa madaniyati tarixini o'rganishda Abdurauf Fitratning ham hissasi salmoqli bo'lib, muallifning mazkur masalaga bag'ishlangan asar va maqolalarida o'zbek mumtoz musiqasi, uning uslublari va ularning turk, arab, fors musiqalaridan farqi, "Shark musiqasi" nazariyasi va uning asoslari to'g'risidagi tahliliy fikr-mulohazalari bayon etiladi. Musiqiy risolalar, odatda, nazariy yo'nalishga qaratilgan bo'ladi, va ularda umumiy qonun-qoidalar mavhum riyoziy tilda bayon etiladi. Ijodiyotning nozik sifatlari, xususan, el-elatlarning kuy va ashulariga xos jihatlar, ko'pincha nazariy qarashlardan tashqarida qoladi. Shuning uchun qo'shimcha ma'lumotlar, garchan asosiy musiqiy risolalarga nisbatan ikkinchi darajali ahamiyatga ega bo'lsa ham, o'tmish tarixini o'rganishda nazariy qonunqoidalarni to'ldirib, ma'lum davr musiqiy hayoti haqida kengroq va atroflicha taassurot paydo etish imkoniyatini beradi.

Qayd etish joizki, har qanday musiqa xalq madaniyatining rivojiga xizmat qilsa, albatta amaliyotda o'z ijobatini topadi Xalqimiz madaniy merosining ajralmas qismi bo'lgan milliy maqom san'ati o'zining qadimiy tarixi, teran falsafiy ildizlari, betakror badiiy uslubi va boy ijodiy an'analari bilan ma'naviy hayotimizda alohida muhim o'rin egallaydi. Asrlar davomida ulug' shoir va olimlar, mohir bastakorlar, hofiz va sozandalarning mashaqqatli mehnati va

fidoiyligi, ijodiy tafakkuri bilan sayqal topib kelayotgan ushbu noyob san'at nafaqat yurtimiz va sharq mamlakatlarida, balki dunyo miqyosida katta shuhrat va e'tibor qozongan. Maqom san'atining gultoji bo'lgan "Shashmaqom" YUNESKO tomonidan insoniyatning nomoddiy madaniy merosi sifatda e'tirof etilgani hamda uning Rerezentativ ro'yxatiga kiritilgani buning yaqqol tasdig'idir. O'tgan davr mobaynida mamlakatimizda maqom san'atini o'rganish va rivojlantirish borasida muayyan ishlar amalga oshirildi. Ayniqsa, o'zbek "Shashmaqomi" nota matnlarining nashr etilishi va ularga muvofiq ravishda maqom kuy-qo'shiqlarining magnit lentalariga yozib olinishi ulkan ilmiy-madaniy ahamiyatga ega voqea bo'ldi. Hozirgi kunda yurtimizda Yunus Rajabiy nomidagi Maqom ansambli, hududlarda maqom jamoalari, O'zbekiston davlat konservatoriyasida shu yo'nalishda maxsus kafedra faoliyat ko'rsatayotgani, sohaga oid ilmiy izlanishlar olib borilayotganini qayd etish lozim. Musiqaning samoviy yoki ilohiy ekanligi qadimiy manbalarda o'z aksini topgan. Insoniyat esa o'z ma'naviyati darajasida o'zining ma'naviy boyliklarini shakllantirib, davrlar osha rivojlantirib kelgan. Bu jarayonda har soha zamonlar evrilishida charxlanib, mukammallashib, yangidan-yangi ijodiy munosabatlar negizida boyib, o'z samarasini namoyon etib kelgan. Musiqa sohasining azaliy qadriyatlardan zamonaviylik mezonlariga bo'lgan jarayonlari faqatgina ohanglarda muhrlangan betakror asarlardangina anglash mumkin. Buning esa ko'lami juda keng, ularni tasavvur ham qilish mushkul. Chunki, har bir xalqning o'z ma'naviyati, ma'rifati, estetikasi bo'lib, hayot degan jarayonda milliy hamda mahoratli omillar bilan sug'orilib kelingan. Buning negizida ikki ulkan tafakkur yo'nalishlari, ya'ni xalq ommaviy musiqasi va tafakkuming individual ijodiy munosabatlarining mahsuli o'rin olgan.

Adabiyotlar tahlili. Katta ashula, ushbu san'at yo'nalishi patnusaki (patnis) ashula deb ham yuritiladi. Fargona vodiysiga xos bo'lgan o'zbek an'anaviy ashula uslubi, ijro yo'li Fargona-Toshkent maqom yo'llariga uslubiga xosdir. Katta ashula Fargona vodiysida shuningdek Toshkentda va Qozog'istonning Chimkent viloyatlarida ham ijro etiladi. Ushbu ijro uslubi - Katta ashulani 2, 3, 4, 5 ashulachi hofizlar tomonidan hamnafas bo'lib cholg'u jo'rligisiz qo'llariga likobcha yoki patnis ushlagan holda aytiladi. Ushbu ashulalar avji yuqori pardalarda kuylanadi va keng nafasda ijro etiladi. Ushbu ashulalar o'ziga xos murakkab ijro uslubi bilan ajralib turadi. Katta ashula xalq og'zaki ijodining durdonalari hisoblanadi. Juda qadim zamonlardan ijro etilib kelgan marosim qo'shiqlari, mehnat qushiqlari, marsiya va mavsumiy qo'shiqlari asosida kuylanib ustoz san'atkorlar va bastakorlarning uslubi, ijro maktablari asosida rivojlanib sayqallanib mukammal holda bizni davrimizga etib kelgan. Dastlab ushbu katta ashulalar aruz vaznidagi

g'azallar bilan ijro etilgan. Ushbu asarni ijro etish uchun ijrochini diapazoni, ovoz jarangdorligi ochiq ovozda katta avj pardalarda kuylashi alohida ahamiyatga ega. Katta ashula barcha ijrochilar tomonidan boshlanadi. O'rta va daromad bo'limlari bo'lib-bo'lib ijro etiladi. Avj qismi ovozi jarangdor Iya, si, do kabi notalarga yetuvchi ijrochi tomonidan ijro etiladi. Katta ashulani maromiga yetkazib ijro etgan ustoz san'atkorlar Farg'ona vodiysida ko'plab yashab ijod etganlar. Barcha katta ashula ijrochilari Ustoz shogird an'anasiga amal qilib kelganlar. Uning o'tmishdagi namunalarida lirik va nasihatga yo'g'rilgan g'azallar bilan bir qatorda diniy, tasavvuf yo'nalishidagi she'rlar ham kuylangan. Navoiy, Lutfiy, Bobur, Mashrab, Xaziniy, Muqimiy, Furqat, Zavqiy, Miskin va boshqa ko'plab ulug' mutafakkir shoirlarimizning g'azallari Katta ashula janridan alohida o'rin olgan. Xalq orasida ustoz san'atkorlar Erkaqori Karimov, Mamatbuva Sattorov, Boltaboy Xofiz, Jo'raxon Sultonov, Ma'murjon Uzoqov, O'tanboy Sarimsoqov, Haydarali Hikmatovlar tomonidan "Do'stlar" (Navoiy), "Ko'p erdi", "Yolg'iz", "Adashganman" (Muqimiy), "Oh kim, rahm aylamas" (Furqat), "Bir kelsun", "Ey, dilbari jononim" (Miskin) kabi Katta ashulalar keng tarqalgan. Keyinchalik Habibiy, Chustiy, Kamtar, Charxiy, Sobir Abdulla, Akmal Po'lat, Vosit Sa'dulla, Nasimiy, Erkin Vohidov, O'tkir Rashidlarning ona vatanni ulug'lovchi, tinch hayot va mehnatni ulug'lovchi, madh etuvchi she'rlari ham Katta ashulada janrida kuylandi sevib ijro etildi. Katta ashula ijrochiligida kuylovchi hofizlar badiha uslubidan keng foydalaniladi. Bu esa undagi nutqdosh va ohangdor tuzilmalar, ashulani rang-barang musiqa bezaklari bilan boyitadi, turli avjlar qo'llanishiga olib keladi. Katta ashula ijrochisi an'anaviy "ustoz-shogird" maktabini o'tgan, she'riyat qonunlari va ijrochilik an'analariga tayangan, keng diapazonli, baland ovozga va mahoratga ega bo'lishi lozim.

XIX asrning oxiri va XX asr boshlarida Turkiston, Buxoro amirligi va Xiva xonligida musiqa san'atida jiddiy o'zgarishlar va yangilanishlar yuz berdi. Yevropalik musiqa bilimdonlari Buxoro amirligi va Xiva xonligida mumtoz musiqa va xalq og'zaki namunalarini o'rganish va ularni notalashtirish, xalq musiqa cholg'ularini to'plashga e'tibor qaratdi. Turkiston shaharlarida musiqiy jamiyatlar tuzilib, havaskorlar jalb etildi. Rus musiqa bilimdonlari tomonidan o'zbek xalq qo'shiqlarini o'rganilishi, ularning notalashtirilishi, xorij matbuotida nashr ettirilishi kabi holatlar o'z davrida musiqa san'atining rivojiga munosib hissa qo'shdi. Ayni paytda, Buxoro va Xorazm hududida hamda Farg'ona vodiysida o'zbek musiqa san'ati an'analarini saqlab qolish uchun zaruriy chora-tadbirlarning olib borilishi o'zbek mumtoz musiqasi an'analarining rivojlanishiga xizmat qiladi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki. Musiqa maktablarida o'quvchilar xalqimizning ko'p asrlik musiqiy an'alarini milliy qadriyatlarimiz qatorida o'rganishlari va ayni chog'da bu an'alarni milliy qadriyatlarimiz qatorida e'zozlashlari zarur. Chunki o'zbek xalqining uzoq o'tmishidan buyon ijod etib, turli vaziyat va davrlarda kuylab kelinayotgan qo'shiq va ashula, maqom, katta ashulalar, cholg'u sozlarini yaqindan o'rganamiz, ulardan ma'naviy bahra olamiz. Shu bilan birga, bu diyorimizning turli go'shalarida yuzaga kelgan mahalliy musiqiy an'alar bilan atroflicha tanishish imkonini beradi. Biz xalq musiqi ijodini o'rganish bilan birga yana Buxoro shashmaqomlari musiqi ijodida namunalar ko'rib, qo'shiqlari bilan tanishamiz. Shu tariqa xalqimizning xilma - xil va rang - barang qo'shiq - kuylaridan bahramand bo'lamiz.

FOYDANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI.

1. Rajabov Ishoq Maqom asoslari. (R.Yunusov tahriri ostida). - Toshkent. 1992.
2. Ye.Romanovskaya. O'zbek xalq qo'Shiqlari. I,II-tomlar. - M., 1979.
3. I Rajabov. Maqomlar. - T., 2006.
- 4.O.Matyoqubov. Maqomot. -T., "Musiqa", 2004.
- 5.M.Ermatov. An'anviy xonandalik. - T., 2003.